

ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ І ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Зілковська Людмила Михайлівна – к.ю.н., доцент, заступник декана економіко-правового факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Актуальність теми дослідження. Закон охороняє і захищає права та інтереси дітей від будь-яких зазіхань. Цьому присвячені як норми Конституції, так і інших законів. Статтею 52 Конституції України закріплено рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Цією статтею також гарантовано, що утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Окрім цього, гарантії прав та інтересів дітей закріплено й в інших положеннях Конституції, які визначають права та свободи людини незалежно від віку, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану та інших ознак. На такій основі мають ґрунтуватися й інші законодавчі акти України в сфері охорони та захисту прав та інтересів дітей.

Постановка проблеми. Проблеми охорони та захисту прав та інтересів дітей на сьогодні набувають особливої актуальності через нестабільність економічного стану країни, поширення безробіття, збільшення кількості розлучень, значної кількості дітей, які мають статуси дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Аналіз чинного законодавства в сфері охорони та захисту прав та інтересів дітей показує, що законодавець часто застосовує формулу «права та/або інтереси дітей». Однак досить часто поняття «інтереси дітей» не наповнено конкретним змістом, а одночасне вживання понять «права» та «інтереси» дає підстави вважати, що їх законодавець відрізняє і що можливе одночасне їх існування.

Така проблема є загальною для сучасного законодавства. Як зазначають дослідники проблем законного інтересу О.В. Малько та В.В. Субочев, формулювання «права і законні інтереси громадян» достатньо часто зустрічається в текстах нормативно-правових актів. Більше того, можна стверджувати, що це словосполучення стало звичним. Однак якщо наявність прав у конкретних учасників правовідносин витікає безпосередньо з

тексту тієї або іншої статті нормативно-правового акта, то «законні інтереси» є «завуальованим» правовим феноменом, згадка про який словосполученням «законні інтереси» в різних документах не дає чіткого поняття про їх сутність, про те, що це таке. Досить часто законодавець вживає термін «законний інтерес» достатньо довільно, не вкладаючи в нього визначеного правового смислу. Іноді в текстах нормативних актів законні інтереси не згадуються взагалі, хоча очевидно, що йдеться саме про них [1, 39-40].

Метою цієї статті є виявлення сутності інтересів дітей, які охороняються законодавством, а саме – Сімейним кодексом України (далі – СК), визначення кола суб'єктів, на яких СК покладає охорону та захист прав та інтересів дітей. На сьогодні правильне розуміння інтересів дітей набуває особливого смислу як в законотворчій, так і в правозастосовчій практиці.

Зауважимо, що категорія законного (охоронюваного законом) інтересу була об'єктом наукових досліджень з теорії права [1; 2, 95-103; 3; 4; 5; 6], однак дослідники приватного права замало уваги приділяють проблемі законного інтересу в сімейному праві, розглядаючи лише окремі об'єкти правового захисту. Серед останніх робіт, в яких найповніше розглядаються зазначені проблеми, слід назвати праці О.Ю.Ільїної, А.М. Несчаєвої, Ж.Л.Чорної [7; 8; 9; 10; 11].

В теорії права немає єдності щодо розмежування понять суб'єктивне право і законний інтерес. Так, О.В. Малько та В.В. Субочев вважають, що суб'єктивне право – це те, що безпосередньо гарантується державою в особі її компетентних органів, а законний інтерес – це явище, від права похідне, яке полягає в прагненні суб'єкта відносин до отримання певних соціальних благ способом, який би не суперечив існуючим в суспільстві правовим установкам [1, 40]. На думку авторів, прописаним в законі може бути тільки суб'єктивне право, законний же інтерес може відповідати даним установ-

кам, охоплюючи водночас всю багатоманітність потреб і прагнень особистості [1, 40].

В літературі радянського періоду також велися спори щодо того, що саме є законним інтересом. Так, В.Л. Суховерхий зазначав, що суб'єктивне право – це охоронюваний інтерес [12, 17], О.А. Ярошенко – що це передбачене юридично прагнення до отримання тих благ, які дозволено мати законодавством [13, 19].

М.В. Вітрук також вважав, що законні інтереси, які і права і свободи, це юридично закріплені і гарантовані можливості індивіда мати і користуватися конкретними соціальними благами [14, 9-10]. Він давав таке визначення законного інтересу – це інтереси особи, які безпосередньо не охоплюються змістом встановлених законом прав і свобод, але належать захисту з боку держави, охороняються законом. Існування законних інтересів поряд з правами і свободами розширює правові можливості особистості, а в майбутньому законні інтереси можуть трансформуватися в самостійні права громадян [14, 10-11].

СК, як і інші законодавчі акти не визначає змісту та переліку інтересів дітей, так само, як і інших суб'єктів сімейного права. І в цьому, на нашу думку, є сенс, оскільки кожна особа має свої власні інтереси в певних правовідносинах, в певний проміжок часу, відповідно до рівня освіченості, матеріального забезпечення, інших чинників. Водночас в СК багато разів вживається поняття «інтерес» стосовно дітей. Так, в ньому визначається, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини (ч.8 ст.7). А основними завданнями СК, відповідно його до ч. 2 ст. 2, є: зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку. Таким чином, все, що суперечить цим засадам, може зашкодити інтересам дитини.

Проживання і виховання дитини в благополучній сім'ї, а саме – в сім'ї, де відносини побудовані на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, відповідає інтересам дитини, є запорукою успішного виховання дитини, забезпечення її духовного та фізичного розвитку, освіти тощо. Захист особистих немайнових і майнових прав покладається передусім на батьків (ст. 154, ч. 2 ст. 156 СК), бабу, діда, інших родичів, а також на осіб, які замінюють батьків – усиновлювачів, опікунів, піклувальників. У разі влаштування дити-

ни в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу захист прав та законних інтересів дитини в повному обсязі виконують прийомні батьки, батьки-вихователі (ч.4 ст. 256-2, ч.4 256-6 СК), оскільки діють як опікуни (піклувальники) дітей.

Інші суб'єкти (родичі, органи опіки та піклування, суд, органи прокуратури, нотаріус, заклади охорони здоров'я, навчальні та інші дитячі заклади, органи місцевого самоврядування, державні органи РАЦСу, громадські організації (ч. 1 ст. 42, ч. 3 ст. 152, ч. 4 ст. 152, ч. 2 ст. 154, ст. 245 та ін. СК) мають вживати заходів з охорони та захисту інтересів дітей у разі невжиття з різних причин таких заходів батьками. Однією з особливостей захисту певної групи сімейних правовідносин, пов'язаних з реалізацією таких найважливіших принципів сімейного права, як рівноправність чоловіка та жінки, а також забезпечення інтересів матері й неповнолітніх дітей, здійснюється за ініціативою правомочних органів (органів опіки та піклування, прокурора тощо) незалежно від бажання суб'єктів сімейних правовідносин² (про позови щодо позбавлення батьківських прав див. коментар до ст. 165; щодо скасування усиновлення див. коментар до ст. 240). Однією з особливостей захисту певної групи сімейних правовідносин, пов'язаних з реалізацією таких найважливіших принципів сімейного права, таких, зокрема, як забезпечення інтересів неповнолітніх дітей, здійснюється за ініціативою правомочних органів [15, 38-39].

Не можуть здійснювати захист прав та законних інтересів дитини особи, які позбавлені батьківських прав, особи, у яких дитину відібрано за рішенням суду, або органу опіки та піклування, або прокурора (ч.3 ст.161, 163, 170 СК), а також особи, визнані судом недієздатними. На нашу думку, не може виступати в ролі захисника прав та інтересів своєї дитини особа, дієздатність якої обмежена з підстав зловживання нею спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами. Цей висновок слідує з тих положень СК, які обмежують права осіб, які зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами, а саме – при вирішенні судом спору щодо участі у вихованні дитини (ст. 159), вирішенні спору між матір'ю та батьком щодо місця проживання малолітньої дитини (ст.161), при позбавленні батьківських прав (ст. 164), при вирішенні питання про усиновлення (ст. 212), про встановлення опіки та піклування над дитиною (ст. 243) тощо.

Як зазначалося вище, норми СК пронизані вимогами щодо дотримання інтересів дітей. Так, з метою забезпечення охорони інтересів дітей існує державна реєстрація шлюбу (ч. 1 ст. 27 СК), від батьків вимагається здійснювати право приватної

власності (право володіння, користування, розпорядження) з урахуванням інтересів дітей (ст. 59 СК), змінювати прізвище дитини, якщо це відповідає її інтересам (ч. 5 ст. 148 СК), здійснювати свої батьківські права не суперечачи інтересам дітей (ч. 2 ст. 155), управляти майном дитини відповідно до її інтересів (ст. 177) тощо.

Низка норм СК стосуються влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, направлена на забезпечення інтересів дітей. Власне усиновлення, опіка та піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу – це ті засоби, які покликані забезпечити інтереси дітей за відсутності батьків або належного піклування з їхнього боку. Тут доречно зауважити, що заборони щодо особи усиновлювача, опікуна, піклувальника, прийомних батьків, батьків-вихователів є єдиними відповідно до ст. 212 СК, зокрема усиновлювачами не бути особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини. Зауважимо, що така вимога, як і багато інших вимог щодо осіб, які бажають взяти дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, відсутня стосовно патронатних вихователів, що вкрай негативно характеризує існуюче правове регулювання патронату. Виходячи з цього, а також з інших чинників, вважаємо, що неможна ототожнювати патронат з усиновленням, як це робиться деякими науковцями [16].

СК також вимагає, щоб суд, розглядаючи справи, що витікають із сімейного законодавства, брав до уваги інтереси дітей, наприклад, у разі: поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ст. 71), зміни умов шлюбного договору (ст. 100), розірвання шлюбу за позовом одного з подружжя (ч. 2 ст. 112), визначення умов побачення з дитиною того з батьків, хто проживає окремо від неї (ч. 2 ст. 159), вирішення питання про повернення або залишення дитини за попереднім місцем проживання (ч. 1 ст. 162), надання відмови у відібранні малолітньої дитини і переданні її батькам або одному з них (ч. 3 ст. 163), вирішення питання про поновлення батьківських прав (ч. 4 ст. 169), використання майна дитини (ч. 1 ст. 177). Суду також надано право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси (ч. 3 ст. 171 СК). Правильний розгляд таких справ має велике значення, оскільки таким чином захищаються інтереси дітей. Інтереси дітей мають бути вирішальним фактором при винесенні судом рішення.

Отже, «наріжним каменем» СК є інтереси дитини, під якими ми пропонуємо розуміти створення умов, необхідних для її належного виховання,

духовного та фізичного розвитку, морального становлення, тобто всього того, що безпосередньо або опосередковано може позначитися на якості формування особистості. Тому ми погоджуємося з висловленою О.Ю. Ільїною думкою, що поняття «інтерес» в сімейному праві має філософський, юридичний і певною мірою економічний аспект [17, 13].

Слід погодитися з вченими, які зазначають, що кількість інтересів є значно ширшою, ніж кількість прав. Не завжди суб'єкт може мати права, але може мати інтерес. Так, держава не має сімейних прав, але має інтерес, який має вираз у необхідності укріплення сім'ї, піклуванні про добробут і розвиток дітей, забезпеченні пріоритетного захисту прав та інтересів дітей, зменшенні або відсутності безпритульних, зменшенні кількості злочинів, вчинених дітьми тощо. Отже, поряд з приватними інтересами підлягають захисту й публічні.

В будь-якому разі, законні інтереси охороняються і захищаються державою тому, що їх здійснення є правомірною поведінкою, не порушує меж закону. Слід погодитися з З.В. Ромовською, що «зарахування інтересу в групу охоронюваних законом створює його носію можливість діями визначеним чином, претендувати на визначену поведінку іншої особи, а у випадку незадоволення цього інтересу звертатися за його захистом» [18, 77]. На жаль, не кожен інтерес дитини може бути задоволений. Так, відповідно до ч. 3 ст. 4 СК кожна особа має право на проживання в сім'ї. В інтересах дітей є проживання їх у благополучній сім'ї, де вона може отримати належне виховання, освіту. І навпаки – не в інтересах дітей проживати в сім'ї, де нехтують їх правами та інтересами, де вони знає психологічних травм, насилля з боку членів сім'ї. Однак забезпечити такі інтереси дитини не завжди можливо через різні причини об'єктивного і суб'єктивного характеру.

В теорії права існує багато критеріїв для класифікації законних інтересів. Так, О.В. Малько та В.В. Субочев проводячи класифікацію законних інтересів за їх суб'єктами-фізичними особами, виділяють законні інтереси дітей та законні інтереси неповнолітніх. На нашу думку, ця класифікація є неповною, оскільки вона ігнорує таку специфічну категорію дітей, як діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, права та інтереси яких значно відрізняються від дітей, які мають батьків. Вивчення проблем законних інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є вкрай актуальним і перспективним, але потребує додаткового висвітлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. — С.39-40.
2. Керимов Д.А. Потребность, интерес и право (к вопросу об объективном и субъективном в праве) // Правоведение. — 1971. — № 4. — С. 95-103;
3. Гукасян Р.Е. Правовые и охраняемые законом интересы // Советское государство и право. — М.: Наука, 1973, № 7. — С. 113-116;
4. Малеин Н.С. Охраняемый законом интерес // Советское государство и право. — М.: Наука, 1980, № 1. — С. 27-34;
5. Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление. Очерки теории, философии и психологии права / Ойгензихт В.А.; Отв. ред.: Раджабов С.А. — Душанбе: Дониш, 1983. — 256 с.;
6. Малько А.В. Законные интересы и укрепление социалистической законности // Проблемы социалистической законности. — Харьков, 1988. — Вып.12. — С.66-71;
7. Ильина О.Ю. Интересы ребенка в семейном праве Российской Федерации. — М.: Городец, 2006. — 192 с.;
8. Нечаева А.М. Правовая охрана детства в СССР. — М.: Наука, 1987. — 112 с.;
9. Нечаева А.М. Охрана детей-сирот в России. — М.: Дом, 1994. — 176 с.;
10. Нечаева А.М. Семейное право: актуальные проблемы теории и практики. — М.: Юрайт-Издат, 2007. — 280 с.;
11. Чорна Жанна Леонтіївна. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2005. — 17с.
12. Суховерхий В.Л. О соотношении субъективного гражданского права и интереса // Материалы конференции по итогам научно-исследовательской работы за 1966 год. — Свердловск. Юрид. институт, 1968. — С. 17.
13. Ерошенко А.А. Судебная защита охраняемого законом интереса // Советская юстиция. — 1977. — № 13. — С. 19.
14. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР. — М.: Юрид. лит., 1985. — С.9-10.
15. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю. С. Червоного. — К.: Істина, 2003. — С.38-39.
16. Борисова В.І. До питання про форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за сімейним законодавством України // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. — Вип. 100. — С.123-127.
17. Ильина О.Ю. Интересы ребенка в семейном праве Российской Федерации. — М.: Городец, 2006. — С.13.
18. Ромовская З.В. Судебная защита охраняемого законом интереса // Вестник Львовского университета. — 1983. — Вып. 22. — С.77.

Анотація

У статті автором аналізується поняття законних інтересів дитини, досліджується законодавство з питань забезпечення реалізації та захисту інтересів дітей. Крім того, досліджується коло суб'єктів, на яких законом покладено обов'язок забезпечення та захисту інтересів дитини, а також інститути та норми сімейного права, покликані сприяти здійсненню цієї мети.

Пропонується авторське визначення інтересів дитини як створення умов, необхідних для її належного виховання, духовного та фізичного розвитку, морального становлення, тобто всього того, що безпосередньо або опосередковано може позначитися на якості формування особистості.

Ключові слова: законний інтерес, дитина, захист прав та інтересів.

Аннотация

В статье автором анализируется понятие законных интересов ребенка, исследуется законодательство по вопросам обеспечения реализации и защиты интересов детей. Кроме того, исследуется круг субъектов, на которых законом возложена обязанность обеспечения и защиты интересов ребенка, а также институты и нормы семейного права, призванные способствовать осуществлению этой цели.

Предлагается авторское определение интересов ребенка как создание условий, необходимых для его надлежащего воспитания, духовного и физического развития, нравственного становления, то есть всего того, что прямо или косвенно может сказаться на качестве формирования личности.

Ключевые слова: законный интерес, ребенок, защита прав и интересов.

Summary

The author analyzes the concept of the legitimate interests of the child, studies law on the enforcement and protection of children. In addition, the author investigates the range of subjects on which the law duty to ensure and protect the interests of the child, as well as institutions and norms of family law designed to facilitate the implementation of this goal.

Invited to author's definition of the child's interests as the creation of conditions necessary for its proper upbringing, spiritual and physical development, moral formation, that is all that might directly or indirectly affect the quality of identity formation.

Key words: lawful interests, the child, protecting the legitimate rights and interests of the child.